

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

קריאת שמע שעל המטה בחצות

ע"פ האריז"ל יש לקרוא קריאת שמע בליל הושענא רבא בחצות. ורבים אינם נוהגים להקפיד בזה¹.

היסח הדעת מברכות

אם בירך על מאכל או משקה שהיה לפניו ואכל או שתה ממנו, אף אם עובר שיעור עיכול, אינו צריך לחזור ולברך שוב, **כיון שעל הברכה הראשונה אין שיעור עיכול**, ואף יכול להמשיך לאכול ולשתות יום או לילה שלם, אך צריך שיתקיימו בזה **ארבעה תנאים**, וכדלהלן:

(א). כל זמן שלא גמר בליבו **באופן ודאי** להפסיק לאכול ולשתות. [אבל אם חשב להפסיק לשתות ולאכול, או שחשב לאכול רק מאכל זה יתבאר להלן].

(ב). שהיה רצף, והיה לפניו, ולא הסיח דעתו כגון ששכח שהוא באמצע לאכול ולשתות, אף אם עברו שעתיים שלוש, אינו הפסק².

(ג). שלא שינה את מקומו. [וכמו שיתבאר להלן בדיני שינוי מקום].

(ד). שלא הלך לישן שינת קבע על מיטתו, ואם הניח חברים או נרדם בעל כורחו, וכמו שיתבאר להלן בכלל ג' של היסח הדעת. אך אם התפנה לנקביו [אף לצרכיו הגדולים] אינו נחשב הפסק³.

³. נחלקו הפוסקים האם יש היסח הדעת לעניין שיעור עיכול על ברכה ראשונה. ברמב"ם (פרק ד' מהלכות ברכות הלכה ז') כתב שאין שיעור עיכול לברכה ראשונה, ולכן אם דעתו לאכול ולשתות אפילו פסק כל היום כולו אינו צריך לברך שוב. וכ"כ לדינא בשו"ת גינת ורדים (כלל ג' סימן כ'). ואולם דעת המג"א (סי' קפ"ד סק"ט) שגם בברכה ראשונה יש שיעור עיכול, ולכן מי שבירך ברכה ראשונה ושהה בין שתיים או שלש שניות שיעור עיכול צריך לחזור ולברך. ואולם להלכה הסכימו הפוסקים שאין שיעור עיכול בברכה ראשונה, וכמ"ש באבן העוזר שם, וכמבואר מדברי הרמב"ם הנ"ל, וכ"כ בהגהות רעק"א (שם) שהביא דברי הגינת ורדים שם, ובדרך החיים שם, ובערך השולחן (סי' קפ"ד סק"ה), וכן נראה הכרעת המשנ"ב (סי' קפ"ד סק"ז) שהביא דברי המג"א וכתב דהרבה אחרונים פליגי ע"ד המג"א וס"ל שלא הפסיד את הברכה כל זמן שלא הסיח דעתו בינתיים. וכ"כ בכה"ח (סי' קפה סק"ב, וסי' קס"ט סק"ח), וכן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה (פסח פ"ב סק"ג) שהמנהג כשיטת הפוסקים שאף אם פסק כל היום כולו אינו צריך לחזור ולברך. וכ"כ לדינא בשו"ת שבט

¹. כתב בבא"ח (שנה ראשונה פרשת פקודי הי"ד) בזה"ל: אם עושין תיקון כרת שנעורין כל הלילה כמו ליל הושענא רבא והו"ר, יאמרו הק"ש שעל המטה מעט קודם חצות עם כל הפוסקים של יעלזו וכו' הנה וכו' יברך וכו' יושב בסתר וכו' אנה בכח וכו' עכ"ל, וכן כתב בחזו"ע יו"ט עמ' שיא, ובשו"ת אור לציון ח"ב פרק מו סעיף סו, ואמנם יש לעיין שלכאורה כ"ז הוא לפי הנוהגים כהאריז"ל, וראה מה שהארכתי בטעמי קריאת שמע שעל המטה, בשערי יוסף דיני תפילת מנחה מעריב.

². עי' משנ"ב סי' ח' סקכ"ב שהפסק גדול הרי הוא בכלל היסח הדעת, ולגבי טלית מצינו בפוסקים שבשעה נח' הפוסקים אם הוי היסח הדעת, ובשעתיים שלוש לכו"ע הרי הוא היסח הדעת, ואף שמדברי הרמב"ם נראה שכל היום כולו אינו חשוב הפסק, וכן כתב לדינא בפמ"ג סי' ר"ו א"א סק"ח, ועי' בביה"ל סי' קע"ח ד"ה בלא ברכה, ובשו"ע סי' קע"א ומשנ"ב שם סק"ט ששעה שתיים הרי חשוב הפלגה.

שערי יוסף דינים המצויים כליל הושענא רבא

ברכה אחרונה לאחר שתיית מים/קפה שבדעתו לשתות עוד

אם שותה כל חצי שעה, לא יחזור ויברך ברכה אחרונה, אם שתה כשיעור, אבל אם מפסיק למשך יותר משעה [או פחות והשתיה מתעכלת בגופו במהירות] משתיית מים, או שיש ספק אם ישנה את מקומו⁴, כיון שיפסיד את הברכה האחרונה, יברך ברכה אחרונה קודם שמפסיק כדי שלא יפסיד ברכת בורא נפשות⁵. אך אם שותה קפה/תה או שותה מים כל פעם פחות משיעור רביעית שאין מברכים עליו ברכת בורא נפשות, [וכנתבאר בארוכה בסימן רי], או מפצח פיצוחים וכדו', [ואינו מברך ברכה אחרונה, כיון שאינו אוכל שיעור כדי אכילת פרס] יכול להשאיר את ברכתו הראשונה כל הלילה.

דיני שינוי מקום ללומדים כליל הושענא רבא

לכתחילה אין לשנות מקומו לאחר הברכה⁶. ולכן אדם שיצא מהסוכה באמצע הלימוד, מתחת אויר השמים, על שתיה או על אכילת פירות, שאין טעונים ברכה אחרונה במקומם, צריך לחזור ולברך, כיון ששינה את מקומו⁷. אבל אם אכל מיני מזונות ויצא לבחוץ, כיון שטעונים ברכה אחרונה במקומם, אין שינוי מקום כיון שאינו צריך לברך שוב כיון שעל המחיה חייב להיות במקום האכילה⁸.

אף אם עשה שינוי מקום וחוזר מיד צריך לחזור ולברך⁹. ואף במקומות שהם סמוכים לבית המדרש והדרך לצאת ולדבר שם כיון שיצא מתחת כיפת השמים הרי הוא חשוב שינוי מקום.

ישנם כמה אופנים שלא חוזרים ומברכים בשינוי מקום, א. אם בירך על הכוס שתיה בתוך הבית מדרש, ובדעתו לצאת ולשתות בחוץ, דינו כהולכי דרכים, ואינו נחשב שינוי מקום¹⁰.

ב. אם כל המקום מגודר, כגון במתחם הישיבה אינו נחשב שינוי מקום¹¹.

הלוי (ח"י סימן צ'), ובחזו"ע (ברכות עמ' קעג) ובשו"ת יבי"א (ח"ו חאו"ח סי' כז) ונפק"מ לחולים האוכלים ושותים ביו"כ בשיעורים שאינו נחשב הפסק לברכה ראשונה. (דעת תורה למהרש"ם סו"ס קע"ח. והגרשז"א במעדני שלמה עמ' סח, שו"ת צי"א ח"ב סימן א', שו"ת שבט הלוי ח"י ס"צ). ולכן אף אי"צ לעשות תנאי לפטור כל מה שיאכל באותו יום. [ואף שיש שהסתפקו שיעשה תנאי שיפטור רק מה שישתה עכשיו, וכמ"ש בביה"ל סימן ח' לגבי ציצית שנכנס למרחץ אם יש ספק אם יברך עליה שיצא מהמרחץ. שיכין בבוקר בעת הברכה שלא תפטור בברכה זו להט"ק עד שיפשוטנו בבית המרחץ ואז יוכל לברך עליו לכו"ע, ע"ש, ובפר"ח (יו"ד סי' יא סק"ח) לגבי ברכת השחיטה, וה"ה הכא שיגביל את הברכה הראשונה לשיעור זמן מסוים].

⁴. עי' שו"ת מנח"י ח"ה סימן קב, וח"י סי' טו, ושו"ת אול"צ פ"ב תשובה יז, ושו"ת יחו"ד ח"ו סימן יא ועוד.

⁵. עי' שו"ע סי' קצ ס"ב ומשנ"ב שם סק"ח ובביה"ל ד"ה אחר.

⁶ רמ"א סי' רע"ח ס"ב ומשנ"ב שם סקל"ו.

⁷ שו"ע סי' קע"ח ס"ג.

⁸ עי' סי' קע"ח ס"ב ובא"ח ש"א פרשת בהעלותך ס"ב, ובכה"ח שם סק"ד.

⁹ עי' שו"ע סי' קע"ח ס"א, במשנ"ב סקל"ח וביה"ל, דלא כמ"ש בחידושי הריטב"א, ובמור וקציעה כתב שאם הולך למקום ולא נתעכב כלל אינו חשוב שינוי מקום, ובשו"ע הרב סק"ח כתב שיציאת עראי לאו שמיה יציאה.

¹⁰. עי' חיי אדם כלל נט ס"א, ומשנ"ב שם סקל"ט.

¹¹. משנ"ב סי' קע"ח סקכ"ב ובשערי יוסף בין הזמנים (עמ' 228).

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

ג). אם יצא מתחת אויר השמים למרפסת שמחוברת לבית המדרש וכדו', אינו צריך לחזור ולברך, כיון שהוא חשוב אותו מקום¹².

היסח הדעת בברכות ללומדים בליל הושענא רבא

הנמצא בבית הכנסת או בבית המדרש, אף אם מביאים מיני מאכל או מיני מתיקה באמצע הלילה ממקום אחר, אינו צריך לחזור ולברך שוב, כיון שדעתו על כל מה שיביאו לבית הכנסת¹³.

זמן שיעור עיכול לשתייה

זמן שיעור עיכול לשתייה, הוא כל עוד שאינו צמא, [והוא בין חצי שעה לשעה] אם לא בירך ברכה אחרונה אינו יכול לברך יותר¹⁴. ולכן לכתחילה אם אין בדעתו לשתות או לאכול עוד, יברך מיד ברכה אחרונה¹⁵.

זהירות מאכילה בעלות השחר

מחצי שעה קודם עלות השחר אסור לאכול פת ומזונות יותר מכביצה, אך מיני מזונות או חטיפים ופירות וירקות מותר לאכול עד עלות השחר, ומעלות השחר אסור לאכול כלום¹⁶.

זמן עלות השחר לגבי איסור אכילה

אף שיש אומרים שהוא 90 דקות קודם נץ החמה, מ"מ לגבי איסור אכילה אפשר לאכול עד 72 דקות שהוא עלות השחר¹⁷, ולכן ראוי לגבאי בית הכנסת שיוציאו את הכיבוד והמזונות מהסוכה מזמן עלות השחר, כדי שלא יכשלו הציבור ויאכלו לאחר עלות השחר.

[ולפי"ז ברוקד בחתונה אם שותה רביעית ראוי לברך בורא נפשות, כדי שלא יעבור לו שיעור עיכול].

¹² . שו"ת אול"צ (ח"ב פ"ב תשובה טז).

¹⁵ . עי' שו"ע סי' ק"צ ס"ב ומשנ"ב שם וכו"ל.

¹³ שו"ע סי' קע"ט ס"ה, ואף אם באו ממקום אחר, חס"ל שם סק"ז, ועי' כה"ח שם סק"כ, ובקובץ פסקים והלכות ט"ו בשבט ברכות בארוכה.

¹⁶ שו"ע סי' פ"ט ס"ג.

¹⁷ יש שהחמירו שלא לאכול שעתיים קודם הנץ, וכמו שכתב הגר"ח נאה בקונ' שיעורי ציון שבספר שיעורי מקוה אות לז שיש לחשוש לדעת הפוסקים דס"ל כשיטת הרמב"ם בפסחים ששיעור מיל 24 דקות ולחשב עלות השחר 120 דקות שעתיים לפני הנץ, יעו"ש, אך למעשה נראה שכל האיסור הוא 72 דקות קודם נץ החמה, אך יש מחמירים מעלות השחר הראשון וכמ"ש בכה"ח סי' פ"ט סק"ד ובשו"ת אול"צ ח"ב פ"ו ה"ד, ועי' בשו"ת יחו"ד ח"ז סי' יג.

¹⁴ עי' ב"י סי' קפ"ד ס"ה, ובמשנ"ב שם סק"ט, ובכה"ח שם סק"ל"ז, ובמשנ"ב סי' קצ סק"ח כתב "דעיכול של שתייה אינו שיעור גדול" ומצינו כמה דעות בפוסקי זמנינו: א) בכה"ח שם סק"א, כחצי שעה, ואם לא ישמע הברכה מאחר ויברך בליבו, ב). הגרשז"א, 72 דקות, ג). הגרע"פ, שעה אחת, ולמעשה נראה שיש חילוק שבחורף הוא זמן ארוך כיון שהגוף לא מייבש את הנוזלים, אבל בקיץ שהגוף מייבש את הנוזלים הוא זמן קצר, וכן הסכים הגר"א אידלשטיין שליט"א.

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

שתית קפה או משקאות קודם התפילה

לצורך התפילה אפשר להקל לשתות אף בזמן עלות השחר תה או קפה עם חלב וסוכר¹⁸, או לשתות משקאות קלים כגון מיץ תפוזים וכדו'¹⁹.

18. כתב בשו"ע (או"ח סי' פ"ט ס"ג) כתב "ולא לאכול ולא לשתות, אבל מים מותר לשתות קודם תפלה, בין בחול ובין בשבת וי"ט", וכתב במשנ"ב (שם סקכ"ב) וז"ל: דלא שייך בהו גאווה ודוקא בלא צוקער אבל עם צוקער אסור וכ"ש משקה שכר (שקורין ביער) ודאי אסור. וטי"א וקאפ"ע מותר לשתות קודם תפלה כדי שיוכל לכוין דעתו ולהתפלל ובפרט בהמקומות שרגילין בהם ואין מתיישב הדעת בלתי וז"ל בלא צוקער ובלא חלב [אחרונים] והעולם נוהגין להקל לשתות עם צוקער ואפשר דכוונת האחרונים וכן הרדב"ז שכתב דעם צוקער אין לך גאווה גדולה מזו קודם התפלה רק אם נותן הצוקער בתוך הטי"א למתקו דזהו אסור קודם התפלה אבל אם לוקח מעט צוק"ר בפיו בעת השתייה ובלתי זה אין יכול לשתות הטי"א אין זה בכלל גאווה. היוצא מדברינו דבנתינת הצוקע"ר בתוך הטי"א או לאכול מעט מיני תרגימא בעת השתייה כדי שלא לשתות הטי"א וקאפ"ע אליבא ריקנא אין שום צד להקל בזה קודם התפלה אם לא מי שיש לו חלישת הלב והוא צריך זה לרפואה. וכו' עכ"ל.

ומ"מ נהגו לשתות אף אם הסוכר בתוך הקפה, וכמ"ש בדעת תורה (סי' פ"ט ס"ג), ובערוך השולחן (סי' פ"ט סקכ"ג), ובקצות השולחן (שם סקל"א), ובאורחות רבינו (ח"א עמ' נז) בשם הקה"י שבזמנינו שרגילים בשתיית קפה דינם כשתיית מים ואין בזה משום גאווה, וכן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה (תפילה פ"ב ס"ב), והגריש"א והו"ד בספר אשרי האיש (או"ח ח"א פ"ט ס"ה), יעו"ש. וכ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ד חאו"ח סימן יא) ומותר לשתות אף עם חלב, ואמנם הגרשז"א הורה שיאמר דבר בקשה קודם התפילה, ולמעשה אף נהגו להקל בלא דבר בקשה וכמ"ש בספר תפילה כהלכתה (פ"ו סי"ב) בשם הגריש"א שנהגו להקל בשתיית קפה אף בתוספת חלב כיון שבהוספת חלב היום משום גאווה ע"ש.

19. אודות השאלה אם מותר לשתות משקאות קלים שיש בהם סוכר וכן קולה וכדו', וכן נפק"מ האם מותר לשתות קולה זירו לפני התפילה כיון שאין בו סוכר, שבכה"ג אין בו חשש גאווה וכמו שכתב במשנ"ב, וא"כ יהיה היתר לשתות אותו לכתחילה.

לענ"ד יש להתיר אף קולה רגיל וכמ"ש בשו"ת יבי"א (שם) לגבי שוקו, ובערוך השולחן (סי' פ"ט סקכ"ג) כתב לכהתיר משקה לימונדה וכדו' וז"ל: ויש להסתפק אם מותר לשתות מימי סעלצ"ן או לימינא"ד כשאינו שותה לרפואה דלרפואה פשיטא שמותר כמו שיתבאר ונראה שאין חילוק בין סתם מים למים אלו עכ"ל.

ולמעשה יש שהקילו אף בקולה, וכן הו"ד הגרי"ש אלישיב זצ"ל בספר פניני תפילה (עמ' נו) שהגריש"א הורה שאם אדם מרגיש צורך דהיינו שזה יעזור לו לתפילה מותר לשתות קוקה קולה וכן קפה עם חלב כיון שבזמננו משקאות אלו לא חשובים ואין בהם גאווה, וכל מה שכתבו הפוסקים שאסור לשתות מים עם סוכר, ה"י רק בזמננו שזה היה משקה חשוב מאוד, עכ"ד. וכ"כ בשו"ת רבבות אפרים (ח"ח סימן כב אות ב') כתב שמותר לשתות קוקה קולה לפני התפילה, וכל האיסור על בירה. ובשו"ת אבני ישפה (ח"ה חאו"ח סימן יד ענף ה') כתב לגבי שתיית קולה ומשקה מוגז שמי שמשיב אתו ואח"כ לא יוכל לאכול אסור לשתות לפני שחרית אבל בלא זה מותר.

ואמנם בשו"ת וישמע משה (ח"א עמ' מז) כתב בשם הגריש"א שלשתות קולה לא מתאים, והגריש"א הורה שיש ג' דרגות בדבר א' מים מותר, ב' קפה מותר רק באופן שיש צורך, ג' קולה לא מומלץ כיון דהוי דרך גאווה לפני התפילה, [ובקובץ יתד המאיר 61 עמ' 8 בשם הנאמן"ש שאין לשתות קולה "חלילה די לנו בהיתר קפה ותה עם סוכר", וכן שמעתי ממנו"ח שליט"א שאסור לשתות משקאות עם סוכר, ולכן אף קולה אין להתיר].

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

דיני ברכות השחר בהושענא רבא

זמן נטילת ידיים

זמן נטילת ידיים בעלות השחר השני, [ויש מקפידים ליטול ידיים בעלות השחר הראשון, אך נהגו ליטול ידיים בעלות השחר השני]²⁰. ואם הוא באמצע הלימוד אין צריך להקפיד להפסיק את הלימוד וליטול ידיים מיד²¹. וכן מותר ללכת יותר מד' אמות ואין צריך לדקדק שלא לגעת בעינים וכדו'²².

ברכה על נט"י

לבני ספרד: אין מברכים על נטילת ידיים, ולבני אשכנז: אין מברכים על נטילת ידיים, אך אם הולך לבית הכסא בזמן עלות השחר, נוטלים ידיים בברכה ומברכים אשר יצר²³. ולא מועיל לגעת במקומות המכוסים שבגופו כדי לברך על נטילת ידיים²⁴.

ברכת אשר יצר

אין מברכים אשר יצר אלא א"כ עשה צרכיו בבית הכסא.

אולם מדברי המשנ"ב צריך לגעת במקום המטונף ולא רק במקום המכוסה [וכן נראה במשנ"ב (סימן קסד סקי"ג סי' פה סקט"ו ביה"ל סי' סב ס"ד ד"ה ואף, סי' צ"ב ס"ז ד"ה ולכן) שיש חילוק בין מקומות המכוסים, לבין אם נגע במקום מטונף, וכן הו"ד הגרשז"א (אשי ישראל פ"ב הערה צט) וכן השיב הגר"ח (דעת נוטה ח"א עמ' קכה)].

אמנם לבני ספרד אף הניעור כל הלילה, ועשה צרכיו מ"מ נהגו שלא לברך על נטילת ידיים, [וכדעת האריז"ל בפרי עץ חיים (שער ברכות פ"ד) כיון שלא התחייב בהם, והו"ד בשע"ת (סי' מ"ו סקי"ב) וכ"כ במאמר מרדכי (שם סק"ח) ובכה"ח (שם סקמ"ט) בשם הנוהג שלום, וכ"כ בתהילה לדוד (סימן ד' סק"א) בדעת המג"א, וכ"כ בחזו"ע (יו"ט עמ' שו)].

וכיון שלפי האריז"ל אין לברך על נטילת ידיים, אף לבני אשכנז אם יש לו משהו אחר, שיוציא אותו ידי חובה, כגון בליל הושענא רבא יצא ידי חובה ממי שישן. [הליכות והגר"א ומנהגיו (אות ד')].

²⁴ . הגרשז"א והו"ד בספר אשי ישראל (פרק ב' הערה צט).

²⁰ . וכמו שנתבאר בחלק בירורי הלכה בדיני וזמני ברכות התורה בליל הושענא רבא.

²¹ . כן הו"ד החזו"א בדעת נוטה תפילה הערה 316 והגרשז"א בהליכות שלמה הושענא רבא פרק יב אות ד, כיון שאינו אלא ספק.

²² . הגרשז"א שם.

²³ . בשו"ע סימן ד' סעיף יג, כתב אם היה נעור על הלילה יש להסתפק אם צריך לטל ידיו שחרית להתפלל ולהעביר רוח רעה מידי, וברמ"א שם כתב שלדינא יטול ידיו בלא ברכה, וכן מנהג בני ספרד שאין מברכים, ואולם מנהג בני אשכנז שאם עשה צרכיו צריך לברך וכמבואר שם במשנ"ב סק"ל כתב "וכן נכון לעשות שיעשה צרכיו או להטיל מים ולשפשף כדי להתחייב בנטילת ידיים". ובביה"ל (שם ד"ה ויטלם) ובמשנ"ב (שם סק"ח) שה"ה אף אם נגע במקום מטונף.

אמנם בסידור שו"ע הרב (סדר הנטילה) כתב שדי אף למשמש במקומות המכוסים שבגופו.

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

ברכת אלוקי נשמה

לבני ספרד: מברכים ברכת אלוקי נשמה וכו'²⁵. **ולבני אשכנז:** לא מברכים ברכת אלוקי נשמה, אלא ישמעום מבני ספרד²⁶. ויצאו ידי חובה ממי שישן בלילה או מבן ספרד²⁷.

ברכות השחר

לבני ספרד: מברכים כל ברכות השחר, ואף ברכת המעביר שינה²⁸. **ולבני אשכנז:** מברכים כל ברכות השחר מלבד ברכת המעביר שינה²⁹. [ואם ישן ביום, אף אם היה ניעור כל הלילה יכול לברך המעביר שינה³⁰].

הוא חיובן אם שכח לאומרן קודם ונ"ל דאם חוטפתו שינה לכו"ע לא יכול תו לברך ברכת המעביר שינה [דוגמת בהמ"ז בסימן קפ"ד ס"ה עי"ש] עכ"ל.

ונשאלתי בכוונת המשנ"ב האם דבריו האם לאחר שישן ביום או לאחר שישן בלילה, ובפשטות כוונתו שהדין הנ"ל הוא לאחר שישן בלילה, שאז אינו יכול לברך כיון שהלילה הוא בפני עצמו,

ובשיטתם"ק (ברכות דף ס' ע"ב) כתב בשם הראב"ד וז"ל: כתב הראב"ד ז"ל דאינו מברך אלו הברכות אלא בשחרית, אבל ישן ביום אפילו הרבה כעין בלילה אינו מברך מהן כלום שלא נתקנו על הנאת עמו אלא על נהוג שבעולם ג"כ עכ"ל, וכן כתב באורחות חיים (הל' מאה ברכות סימן ט') ובמאירי (ברכות דף ס' ע"ב), ונפסק ברמ"א (סי' רלא ס"א) שלא יברך אלוקי נשמה על שינת יוסף וא"כ יש לדון שאחרי שישן ביום לא יכול לברך ברכה זו.

ובספר ברכת הבית (שער לו בשערי בינה אות יז) כתב, שמי שנשאר ער כל הלילה וישן אחרי עלות השחר אפילו מעט לאחר שקם יכול לברך ברכת המעביר שינה יעו"ש, וכן כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן קס) שאם ישן לאחר נץ החמה כמה שעות והיה ניעור כל הלילה שיכול לברך אלוקי נשמה ומעביר שינה כיון שהיה ניעור כל הלילה כאשר ישן אח"כ ביום הרי זה שנה עיקרית יעו"ש, אך י"ל ששאני מי שישן קודם הנץ שחשיב שנת קבע וכמו שכתב באשל אברהם מבוטשאטש (סימן רל"א ד"ה מי) וז"ל: מי שניעור כל הלילה ובא לישן אחר עמוד השחר קודם הנץ החמה היה עד כה פשוט בעיני ששינה זו היא ממש כשינה דלילה לכו"ע, כיון שבדיעבד יוצא ידי חובת קר"ש דערבית אז כידוע, א"כ הרי זה כלילה ממש לכל מילי, וכשיהיה ניעור אח"כ יברך ברכת התורה וכל ברכות השחר כמו אחר שינה שבלילה וכן עשיתי וברכתי גם

²⁵. הנה ממש"כ בשו"ע סי' מ"ו ס"ח נראה שאם לא מתחייב בברכת אלוקי נשמה לא מברך, ואולם בברכ"י סי' מ"ו סק"ב כתב שמי שניעור כל הלילה מברך כל ברכות בשם ומלכות חוץ מברכת על נטילת ידיים ושכן נראה ע"פ כתבי האריז"ל, וכן כתב בכה"ח סי' ד' סק"ט בשם השער הכוונות וז"ל: כל הי"ח ברכות שיש מן על נטילת ידיים עד סוף ברכת התורה, כולם חייב האדם לסדרם ולברכם בכל יום, אע"פ שלא נתחייב הוא בהם וכו' חוץ מברכת על נטילת ידיים וברכת אשר יצר ששתי ברכות אלו אם לא נתחייב בהם אין לברך עליהם עכ"ל, וכן כתב בכה"ח סי' מ"ו סקמ"ט, וכן כתב בכף החיים פלאגי' סימן ט' סק"ב, וראה עוד לקמן בזה לגבי ברכת המעביר שינה.

²⁶. עי' משנ"ב (סי' מ"ו סקכ"ד) בשם הא"ר.

²⁷. משנ"ב (שם).

²⁸. בפרי מגדים (סי' מ"ו א"א סק"ב) נראה דיש מקום שיכול לברך ברכת המעביר שינה כיון די"ל שמברך על מנהגו של עולם, וכן כתב בשו"ע הרב (סי' מ"ו סק"ז), וכן כתב בערוך השולחן (סי' מ"ו סק"ג), וכן כתב בספר עיטורי מרדכי (ספיה"ע הושענא רבא עמ' נח) בשם הגרמ"ש קליין שליט"א שהניעור כל הלילה יברך ברכת אלוקי נשמה ומעביר שינה כדברי השו"ע הרב יעו"ש, והגר"ח רבינוביץ שליט"א אמר לי שלמעשה הוא חידוש גדול לנהוג כן.

²⁹. משנ"ב (סי' מ"ו סקכ"ד) בשם הא"ר.

³⁰. במשנ"ב (סי' נ"ב סק"י) כתב בזה"ל: עיין בספר מאמר מרדכי ובספר נהר שלום דזמן כל הברכות הוא כל היום בדיעבד וכן כתב בספר מעשה רב להגר"א ז"ל והוסיף שם עוד יותר דאפילו בלילה עד שעת השינה

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

זמן ברכות השחר

הניעור כל הלילה לא יברך ברכות השחר בחצות הלילה, אלא בעלות השחר השני³¹.

ברכת השחר לאחר שינת היום כשלא בירך בבוקר

מי שהיה ער בליל הושענא רבא ולא הוציאו ידי חובה בברכות השחר, ואחר כך ישן בבוקר, יכול לברך שנתו ביום ברכת אלוקי נשמה והמעביר שינה³².

ברכות התורה

לבני ספרד: צריך לברך ברכות התורה אף למי שניעור כל הלילה, **ולבני אשכנז:** מי שהיה ניעור כל הלילה לכתחילה נהגו שלא מברכים ברכות התורה, אלא יוצאים בברכות התורה מבן אשכנז שישן בלילה, ואם אין בן אשכנז שישן בלילה, יוצאים ידי חובה מבן ספרד שהיה ניעור כל הלילה, [ונהגו שלא לברך ברכות התורה אף מי שישן ביום שלפני הושענא רבא, וכן לכתחילה עדיף שלא לעשות תנאי בברכת התורה אם הולך להיות ניעור כל הלילה שברכתו תחול עד עלות השחר, כיון שיש אומרים שלא מועיל לעשות תנאי במצוות]³³.

לימוד תורה בזמן עלות השחר לפני ברכות התורה

זמן ברכות השחר וברכות התורה בעלות השחר השני, ועד אז מותר ללמוד, אף שהוא זמן המסופק, [כיון שלהלכה פוסקים כעלות השחר השני, ועוד שאין איסור ללמוד לפני ברכות התורה], ואם

הלילה כמו ליל הושענא רבא וליל חג הושענא רבא וכיוצא דאז אנו מברכים ברכות השחר תכף אחר חצות הלילה חוץ מברכת התורה דמברכים אותה אחר עמוד השחר וכן ראוי לנהוג עכ"ל, וכן כתב בכף החיים סי' מ"ו סקמ"ט, וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ב פרק ד' הלכה ט', וכתב בספר הליכות עולם ח"א עמ' לה שכן מדויק מלשון הרמב"ם בפ"ז מהל' תפילה ה"ג, יעו"ש.

ואמנם בשו"ת רב פעלים ח"ד סימן א' שהביא מש"כ הרש"ש בנהר שלום להקפיד מאוד להזהר לברך ברכות השחר תכף אחר חצות הלילה כדי להחזיר המוחין וכו' ואפילו אם הוא רוצה לישן אח"כ אין בכך כלום דהו"ל כישן ביום, וכתב שם שאף שיש חולקים ע"ז וכתב שם שלמעשה הניעור כל הלילה צריך לברך בשחרית, ומש"כ הרש"ש לברך בחצות הוא מטעם הכמוס עמו יעו"ש, וכן כתב בילקו"י סי' ד הערה י' שכן מנהגינו.

³². כנ"ל לגבי ברכת אלוקי נשמה וכמו שכתבתנו לגבי ברכות התורה בחלק בירורי הלכה.

³³. וכמו שנתבאר בארוכה בחלק בירורי הלכה בדיני ברכות התורה.

עטנ"י הגם דקי"ל סי' מ"ז סי"א שאין לברך כי אם אחר שינת לילה וכו' מ"מ קודם נץ החמה הרי זה כלילה לכל מילי, כיון שמן התורה יוצא יד"ח ק"ש של ערבית אז יעו"ש. ואמנם בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סימן קמד) כתב שמי שהיה ער כל הלילה וישן ביום שלפניו אינו יכול לברך ברכת המעביר שינה, והטעם משום שברכת המעביר שינה נתקנה לברך על התעוררות מהשינה, והרי היא נתקנה על אותו יום בלבד לא כמו ברכות התורה יעו"ש, ולפי הטעם הזה לכאורה ה"ה בישן ביום שכבר אינו יכול לברך ברכת המעביר שינה.

³¹. אף שזמן ברכות השחר מחצות לילה אף שלא ישן כמבואר בשער הכוונות דף א' ע"ד ובמשנ"ב סי' מ"ז סקי"ג ובכה"ח (סי' מ"ו סקמ"ג) ועוד.

ואף שניעורים כל הלילה, וכמו שכתב בבן איש חי פרשת זאת הברכה אות ג' לגבי סדר הלימוד בליל הושענא רבא וז"ל: ואחר חצות הלילה יאמר ברכות השחר, ורק ברכות התורה לא יאמר אלא עד אחר עמוד השחר עכ"ל, וכן כתב בבן איש חי פרשת תולדות אות יד כתב מנהגנו הוא שלא לברך ברכות השחר אלא עד אחר קימתו מן הישנה ואין אנחנו מברכים ברכות השחר תכף אחר חצות אלא רק בזמן שאנו נוערים כל

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

אין מי שיוציא אותו יכול להמשיך ללמוד, ומ"מ יש ישיבות שנהגו לרקוד [באופן המותר ביו"ט] ולשיר לכבוד התורה, וכדי להתעורר לפני התפילה³⁴.

בירך ברכות התורה לפני עלות השחר

אם בירך ברכות התורה לפני עלות השחר יצא ידי חובה, וטוב לכתחילה שיצא ברכות התורה מאחר או שיכוון לצאת ידי חובה בברכת אהבה רבה או אהבת עולם, וילמד לאחר התפילה³⁵.

ברכת הציצית

בזמן ציצית [כשעה לפני הנץ³⁶] אפשר לברך על הטלית גדול, ויכוין בברכתו לפטור את הטלית גדול. ובחורים מבני אשכנז [שאינם לובשים טלית], צריכים לצאת בברכת הציצית ממי שמברך על הטלית גדול, או להחליף ציצית ולברך על הציצית האחרת³⁷. ואם טעה ובירך על הטלית אפילו קודם עלות השחר אינו חוזר ומברך כשיגיע הזמן³⁸.

בשחרית יעו"ש, וכן כתב מדנפשיה בכה"ח סי' מז סקכ"ט, וכן כתב לדינא בשו"ת זכר יהוסף סימן רכ"ו. ואולם בצל"ח שם כתב להסתפק בכך ולפי"ז הוא ספק ברכה לבטלה, וכתב בשו"ת בצל החכמה ח"ה סימן קסח שישמע מאחר ולא יחזור ויברך יעו"ש, וכן כתב בשו"ת מעשה נסים ח"ב חאו"ח סימן ג' יעו"ש. וכן כתב בשו"ת רביד הזהב ח"ב חאו"ח סימן ב', וע"ע במאור ישראל ברכות דף יא ע"ב.

³⁶ . וזמן ציצית הוא בערך כשעה קודם נץ החמה כמ"ש בכה"ח סי' יח אות יח, ובשו"ת אור לציון ח"ב פ"ג ה"ד כתב שיש להתעטף בציצית רק כחמישים דקות קודם הנץ יעו"ש, ובמשנ"ב סי' יח סק"י מבואר שהוא כ-66 דקות קודם הנץ, וכן כתב בילקו"י ספירת העומר הושענא רבא עמ' תשא.

³⁷ . כן מבואר לדינא בסי' ח סט"ז ובמשנ"ב שם סקכ"א, ובמשנ"ב סי' ח' סקמ"ב ובסי' תצ"ד סק"א.

³⁸ . משנ"ב סי' יח סק"י וכה"ח סי' ח' סקכ"ב.

³⁴ . ראה מה שהתבאר בארוכה בשערי יוסף הושענא רבא בחלק בירורי הלכה בדיני ברכות התורה בליל הושענא רבא.

³⁵ . בתוס' בברכות (דף יא עמוד ב' ד"ה שכבר נפטר באהבה רבה) שלדעת ר"ת החיוב שברכות התורה חלים עד שחרית הבאה וא"כ אם בירך ברכות התורה לא יצא יד"ח, וכ"כ בצל"ח (ברכות שם) בודאי אין צריך לברך קודם אור היום אף שפסק המג"א סי' מז סק"ב דביום חייב לברך, עכ"פ לא יקדים לברך עד שיאיר השחר ע"ש. ובשו"ת האלף לך שלמה (חאו"ח סימן לג) נשאל אם עמד קודם אור הבוקר ובירך ברכות התורה אף שהיה ניעור כל הלילה אם יוצא בזה, וכתב שם הנה לדעתי ודאי צריך לחזור ולברך כיון דהברכה ראשונה הוי לבטלה אינו יוצא בזה, ושכן נראה לדייק ממש"כ בשו"ע סי' מ"ז סעיף יג שכתב "המשכים קודם אור היום ללמוד, מברך ברכות התורה, ואינו צריך לחזור ולברך כשילך לבית הכנסת" ומשמע שאם היה ניעור על הלילה ובירך קודם אור הבוקר צריך לחזור ולברך

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

דיני התפילה ביום הושענא רבא

תפילת שחרית בעלות השחר

זמן תפילת שחרית בליל הושענא רבא הוא בנץ החמה, ויש מקומות שרוב ככל הקהל עייפים, ויש חשש שאם יתפללו מוקדם יבואו לידי שינה וטעות בתפילה, ואם יאמרו להם להתאסף בשעה מאוחרת לתפילת שחרית, יכולים להתפלל במניין שמתחיל בעלות השחר ויזהרו לברך על הטלית לאחר ברכת ישתבח, ולא לפני ברוך שאמר כיון שעדיין לא הגיע זמן³⁹.

שינה קודם ואחרי עלות השחר

אדם שמרגיש עייפות לקראת סוף הלילה, [ומרגיש שלא יכול לכיון בתפילה, ורוצה להתפלל בבוקר] אם הוא לפני חצי שעה שלפני עלות השחר [אף השני] יכול ללכת לישון, ואף שמעיקר הדין אינו

פ"ט אות ב' ויזהר שלא יתנמנם בקריאת שמע ועמידה כלביא יקום וכארי לעבודת ה' וכו' כעכ"ל, ולכן נהגו בכמה מקומות להתפלל בחג הושענא רבא בעלות השחר, וכמ"ש בשו"ת דברי ישראל (ב' ליקוטי תשובה סימן לג ד"ה והנה) שהמנהג ברוב הקהילות להתפלל בחג הושענא רבא בעלות השחר ע"ש. ובליקוטי מהרי"ח (מנהגי חג הושענא רבא דף מו ע"ב) שכן המנהג להתפלל כשיאר היום לכתחילה, וכמ"ש בשו"ת משפטי עוזיאל (מהדו"ת ח"א חאו"ח סימן ד' אות ג') ובשו"ע המקוצר (ח"ג סי' קי"ט ס"ג) בשו"ת שמע שלמה ח"ט חאו"ח סימן א' וביאר שם הטעם כיון שהוא שעת הדחק שלא ירדמו, וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' שנ"א) שנהגו לכתחילה להתפלל בהושענא רבא קודם הנץ, ובמקדש ישראל (ימי הספירה סימן מא) ובשו"ת ברכת ראובן שלמה (ח"ב סימן ד') וכ"כ בשו"ת ווי העמודים (ח"א סימן כח) שאפשר להקל להתפלל בעלות השחר, ושכן שמע שנהג הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל שנהגו להתפלל בהושענא רבא ובהו"ר בעלות השחר כיוון שהציבור היה ניעור כל הלילה.

ואמנם כיון שהוא רק בדיעבד, ואילו להשאר כל הלילה הוא רק מנהג, ולכן מי שיודע שירדם בתפילה שיכין את עצמו היטב או שילך לישון אחר הסעודה ויקום קודם חצות וכ"כ להחמיר בכך בשו"ת יחו"ד ח"ז סימן יד, וכ"כ הג"ר גדעון בן משה שליט"א (סוף שו"ת יורו משפטי שם) שלפי החישוב שעשה כל הנפק"מ בין המניין המוקדם למניין הנץ הוא רק 24 דקות, ואין בזה כ"כ נפק"מ. ולכן נראה שלכתחילה לא לנהוג כן, ועדיף ללכת לישון בתחילת הלילה ולקום בחצות הלילה, וכנ"ל, מ"מ מי שנוהג כן בדיעבד אין למחות בידו ויש לו על מה לסמוך.

³⁹. כתב ברי"ף (ברכות דף ב' ע"ב מדפי הרי"ף) וז"ל: פעמים שאדם קורא קראי"ש של שחרית לאחר שיעלה עמוד השחר, בדיעבד הוא, אי נמי בשעת הדחק, כגון מי שהיה משכים לצאת לדרך וכיוצא בו, אבל לכתחילה לא עכ"ל, וכ"כ בכס"מ (פ"א מקרי"ש ה"ב) וז"ל: דכגון שהיה הולך לדרך הרשות חשיב שעת הדחק ועדיף לקרות כן משעלה עמוד השחר בכוונה מלקרות אח"כ בלא כוונה, ואם יש בעיר קבורת מת או מילה וכן יום ערבה דמפשי ברחמי יכולים לקרות תיכף משעלה עמוד השחר עכ"ל. ואמנם בשו"ע (סי' פ"ט ס"א) זמן תפילת השחר מצותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב יראוך עם שמש, ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא וכו' עכ"ל, ובמשנ"ב סי' נ"ח סקי"ב. ובחיי אדם כלל כא ס"ג.

בפר"ח ריש סי' פ"ט כתב שאפשר להתפלל לכתחילה משהאיר פני המזרח, אבל בתפילה בנץ החמה היא למצוה מן המובחר ובמשנ"ב (סי' פ"ט סק"א) כתב בזה"ל: כתב בפמ"ג בסימן תצ"ד דבחג הושענא רבא שניעורין כל הלילה מותר להתפלל קודם הנץ דכשילכו לביתם בהשכמה טורח הוא להתקבץ שנית. ומ"מ יש ליזהר שלא לקרות ק"ש כ"כ בהשכמה דהיינו קודם שיראה את חבריו ברחוק ד' אמות ויכירנו דזה אסור לכתחילה וכדלעיל בסימן נ"ח עיין שם. עכ"ל. ובשעה"צ שם סק"ה, וכ"כ במג"א (שם סק"א) ובשו"ע הרב (שם סק"ח).

ובכה"ח סי' תצ"ד סקי"ב כתב בזה"ל: ומתפללים מיד כשיאור היום אע"ג דראוי אחר הנץ, מ"מ מקדימין מפני האורח אשל אברהם ריש הסימן, עיין לעיל סי'

שערי יוסף דינים המצויים בליל הושענא רבא

צריך שומר, מ"מ לכתחילה ישים לו שומר שיעירו בבוקר לקריאת שמע ולתפילה, כי אם לא יעירוהו בודאי שלא יקום, ומכניס את עצמו לאונס. אך אם הוא בתוך חצי שעה לעלות השחר, אסור ללכת לישון בלא שומר⁴⁰.

זהירות בתפילת שחרית

יתגבר כארי בתפילת שחרית שלא ירדם, ושלא יצא שכרו בהפסדו, שלא ירדם בקריאת שמע ובתפילה. ויזהר להתפלל בכוונה ולא תפילה חטופה⁴¹. ויזהר להתפלל בכוונה ולא תפילה חטופה⁴².

41. כן כתב החיד"א בספרו כף אחת סי' כב אות ה', וכן כתב בבא"ח ש"א במדבר ס"ה, ובכה"ח שם סקי"ב, לגבי הושענא רבא וה"ה הכא.

42. כן כתב מהר"י מולכו באורחות יושר פרק יב עמ' קנו, וז"ל: ומאנה הנחם נפשי במה שנהגו רבים מעי הארץ בליל שבועות ובליל הושענא רבה העומדים בבית ה' בלילות האלו וכאור בקר ממהרים להתפלל תפילה חטופה נים ולא נים תיר ולא תיר וכו' ונמצאת תקנתם קלקלתם אחר שלא דקדקו בתפילת חובה מה שראוי לדקדק ולא יקובל התוספת אם לא יעשה האדם החובה ויותר טוב היה להם שישכבו במטתם ושבע ילין יעו"ש.

40. בשו"ת בנין עולם סימן א' כתב שאסור ללכת לישון תוך חצי שעה לעלות השחר, והוכיח כן מהא דאמרינן בגמ' בברכות דף ד' ע"ב שאדם בא מן השדה וכו' שמיידי בלא הגיע עדיין זמן קר"ש יעו"ש, וכן כתב לדינא בחזו"ע יו"ט עמ' שיג,

ומ"מ מועיל שומר וכמ"ש בספר שיח תפילה עמ' תרכ בשם הגר"ש וואזנר, וכן נדפס בארוכה בשו"ת שבט הלוי (ח"י סימן מט) שיש להתיר בכך שיכונו בתפילה ע"ש. וע"ע בשו"ת אור לציון ח"ב פרק טו תשובה א' בהערה.